

Ewelina SKOWRON
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania

TERENY POGÓRNICZE W ROZWOJU SPOŁECZNO- EKONOMICZNYM GMIN WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO I ZAGŁĘBIA RUHRY (NA PRZYKŁADZIE ESSEN)

Streszczenie. Rozwój społeczno-ekonomiczny gminy górniczej w dużej mierze zależy od obecności terenów pogórnich. W artykule starano się poszukać odpowiedzi na pytanie, jak wykorzystać potencjał tych obszarów w gminie? Regulacje w prawie polskim jednoznacznie wskazują na obowiązek współpracy gminy i kopalni w temacie terenów pogórnich. W związku z tym faktem przedstawiono przykłady takiej kooperacji z województwa śląskiego. Problemem zagospodarowania terenów pogórnich od wielu lat zajmują się także Niemcy, stąd w artykule znalazł się przykład z Essen, dotyczący zarządzania problemowymi nieruchomościami.

Słowa kluczowe: tereny pogórnice, gmina górnicza, rozwój lokalny, województwo śląskie, Zagłębie Ruhry, Essen

POST-MINING AREAS IN SOCIO-ECONOMICAL DEVELOPMENT OF DISTRICTS IN SILESIA VOIVODESHIP AND RUHR REGION (ON THE EXAMPLE OF ESSEN – CITY)

Summary. The socio-economic development in mining district largely depends on the presence of post-mining areas. In the paper is presented the answer for the question how to use the potential of post-mining areas in a district. The Polish law points out for the obligation of cooperation between the district and mines in the subject of post-mining areas. Because of it there were presented some samples of such cooperation from Silesia Voivodeship. The issue of reusing the post-mining areas is also in Germany. That is why in the paper was presented an example of Essen for the management of post-mining real-estate.

Keywords: post-mining areas, mining district, local development, Silesia Voivodeship, Ruhr Region, Essen

1. Wprowadzenie

Funkcjonowanie gminy górniczej jest ściśle powiązane z fazami rozwoju przemysłu wydobywania węgla kamiennego. Obecność surowców mineralnych inicjowała powstanie

przemysłu ciężkiego i pierwszych skupisk ludności. Faza schyłkowa przemysłu węgla kamiennego, której wynikiem jest restrukturyzacja, bezpośrednio oddziałuje na dalsze kierunki rozwoju gminy. Obecność zdegradowanych terenów pogórnich oraz pogarszające się warunki życia mieszkańców, na skutek występujących szkód górniczych, to istotny element ograniczający dalszy rozwój gminy górniczej.

Zgodnie z definicją przyjętą przez ODCE,¹ tereny pogórnice zaliczane są do terenów poprzemysłowych. Na tej podstawie w przyjętym programie, dotyczącym terenów poprzemysłowych przez Ministerstwo Ochrony Środowiska, tereny pogórnice definiowane są jako tereny zdegradowane przez podziemną eksploatację górnictwem, która skutkuje deformacjami powierzchni, powodującymi zmiany stosunków wodnych, jak również niekorzystnym, mechanicznym oddziaływaniem na budynki i infrastrukturę (drogi, kanalizacja itd.). Natomiast J. Kondracki² przez pojęcie „tereny poprzemysłowe” określa wiele typów terenu, które na skutek różnych funkcji użytkowych uległy degradacji. Wśród rodzajów terenów poprzemysłowych wyróżnia składowiska, wyrobiska powierzchniowe, tereny po eksploatacji podziemnej węgla kamiennego (w tym hałdy, osadniki) oraz tereny poprzemysłowe, pozostające w obszarach zabudowanych.

2. Znaczenie terenów pogórnich w rozwoju gmin województwa śląskiego

Badania³ terenów przemysłowych województwa śląskiego wykazały, że rozmiary negatywnego oddziaływania eksploatacji na środowisko w dużej mierze zależą od okresu wydobywania, a także od głębokości i systemu prowadzonej eksploatacji. Zgodnie ze stanem na 2007 r. wartość bilansową nieruchomości przeznaczonych do sprzedaży w górnictwie oszacowano na 1,3 mld zł. W skład wycenionych dóbr wchodzi budynki i budowle, działki gruntowe. Z uwagi na zbyt wolny proces restrukturyzacji i przekształceń terenów pogórnich utrzymanie nieruchomości, tj.: opłaty i podatki lokalne (leśny, od nieruchomości, opłaty środowiskowe), generuje dodatkowe koszty.⁴

W celu wykorzystania potencjału terenów pogórnich wskazuje się na konieczność opracowania planu zagospodarowania przestrzennego, a następnie stworzenie programu aktywizacji gospodarczej. Materiałem niezbędnym do jego utworzenia w gminach górniczych⁵

¹ Założenia Programu Rządowego dla Terenów Poprzemysłowych, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Warszawa 08.04.2003, s. 5.

² Kondracki J.: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa 2001, s. 72.

³ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, Marszałek Województwa Śląskiego, Katowice 06.2006, s. 58-59.

⁴ Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce, w latach 2007-2015. Warszawa 31.07.2007, s. 30.

⁵ Status gminy górniczej został wprowadzony w 1999 r. ustawą z dnia 26 listopada 1998 r. o dostosowaniu górnictwa węgla kamiennego do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej oraz szczególnych uprawnieniach i zadaniach gmin górniczych (DzU Nr 162, poz. 1112; z 1998) i podtrzymany aż do chwili

są oceny przydatności terenu pogórnicego do zabudowy. W literaturze przedmiotu, dotyczącym zagospodarowania terenów przemysłowych dużo miejsca zostało poświęcone sprawie przyjęcia klasyfikacji tychże obszarów, uwzględniając możliwość ich ponownego zagospodarowania.⁶ Jedną z takich propozycji jest klasyfikacja opracowana przez T. Bromka, A. Kowalskiego, J. Kwiatka,⁷ przedstawiona w tabeli 1.

Tabela 1

Kategorie przydatności terenu pogórnicego do zagospodarowania

Oznaczenie	Przydatność do zagospodarowania	Zagrożenie	Przeciwdziałanie zagrożeniu	Uwagi
A	Nieograniczona	Nie występuje	Niewymagane	Dla wykluczenia uszkodzeń elementów wykończeniowych i architektonicznych zaleca się rozważyć potrzebę wzmocnienia konstrukcji obiektu
B ₁	Teren przydatny warunkowo	Deformacje ciągle	Na podstawie analizy technicznej	Po 5 latach od zakończenia eksploatacji można teren zaliczyć do kategorii A
B ₂		Deformacje nieciągle	Na podstawie analizy techniczno-ekonomicznej	Zaleca się wyłączyć z zabudowy rejonu zlikwidowanych szybów i sztolni
B ₃		gazowe	Na podstawie analizy technicznej	Zagrożenie czasowe
C	Teren trwale nieprzydatny	Zalewiska i podtopienia		Można wznosić obiekty tymczasowe o trwałości do wystąpienia zagrożenia

Źródło: Bromek T., Kowalski A., Kwiatek J.: Klasyfikacja terenów pogórnicego, s. 383-397, [w:] Dubiński J. (red.): Człowiek i środowisko wobec procesu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego. Agencja Wydawniczo-Konsultingowa „GEO” sc, Kraków 2001, s. 395.

2.1. Współpraca z kopalnią przy tworzeniu planu rozwoju gminy górnicej

Obowiązek oceny przydatności terenu pogórnicego do zabudowy jest realizowany przez kopalnię w trakcie procesu tworzenia planu ruchu likwidowanego zakładu górnicego, zgodnie z wymogiem zawartym w ustawie z 4 lutego 1994 r., Prawo geologiczne i górnice.⁸

obecnej w ustawie z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w latach 2008-2015 (DzU 2007 Nr 192, poz. 1379), art. 23 pkt. 1, 2.

⁶ Kulczyki Z., Trzcinka P.: Zadania organów nadzoru górnicego w procesie likwidacji zakładów górnicego. Materiały z konferencji: „Nowoczesne struktury w górnictwie i efektywne pozyskiwanie surowców mineralnych”. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2000; Popiołek E.: Problemy z zakresu miernictwa górnicego i ochrony terenów górnicego likwidowanych kopalń. Prace Naukowe GIG, seria: Konferencje,

nr 30, Katowice 1999; Popiołek E., Ostrowski J.: Propozycja klasyfikacji zagrożenia terenów pogórnicego likwidowanych kopalń. Prace Naukowe GIG, Seria: Konferencje, nr 30, Katowice 1999.

⁷ Bromek T., Kowalski A., Kwiatek J.: Klasyfikacja terenów pogórnicego, [w:] Dubiński J. (red.): Człowiek i środowisko wobec procesu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego. Agencja Wydawniczo-Konsultingowa „GEO” sc, Kraków 2001, s. 395.

⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnice (DzU 1994 nr 27, poz. 96, z późn. zm.).

Z uwagi na różnorodność szkód zaistniałych w wyniku działalności górniczej; powstawanie zapadlisk, niecek, osiadania, zalewisk, składowisk skały płonnej na hałdach, wstrząsy górotworu, zmiany stosunków wodnych, zaległe, duże ilości odpadów konieczny jest okresowy nadzór nad terenami i ich dalszym zagospodarowaniem. Dlatego też w planie ujęte są przede wszystkim informacje dotyczące dalszej aktywności przedsiębiorstwa, w celu ochrony poszczególnych elementów środowiska.⁹

W trakcie tworzenia planu przedsiębiorstwo górnicze ma obowiązek współdziałania z samorządem terytorialnym. Działania rekultywacyjne, przed przekazaniem terenów samorządom lokalnym, mogą być zrealizowane w celu stworzenia przestrzeni pod wykorzystanie: gospodarcze (co wynika z lokalizacji kubaturowych zakładów wydobywczych i bocznic kolejowych w centrum miast), rekreacyjno-wypoczynkowe oraz leśne.¹⁰ Po likwidacji zakładu i terenu górniczego następują przejęcia przez właściwe organy administracji terenowej obszarów pogórnich i udzielanie przez przedsiębiorstwo górnicze informacji o przydatności terenu pogórnich.¹¹ Ustawa górnicza¹² na likwidowaną kopalnię lub zakład górniczy dodatkowo nakłada obowiązek współpracy z samorządem terytorialnym w zakresie zagospodarowania majątku nieprodukcyjnego kopalń i tworzenia alternatywnych miejsc pracy.¹³ F. Kuźnik wyróżnia dwa rodzaje przekazywanego mienia na rzecz gmin, z punktu widzenia warunków i korzyści dla gospodarki lokalnej:¹⁴

- mienie oczekiwane przez gminy i wspierające ich statutową działalność jako jednostki samorządowej, do których zalicza się nieruchomości terenowe, zlokalizowane w atrakcyjnych miejscach, to jest na obszarach śródmiejskich oraz w miejscach planowanej aktywności gospodarczej gmin;
- mienie niechciane, czyli takie, które jest postrzegane przez gminy przede wszystkim, jako generator kosztów bieżących, a w przyszłości i nakładów inwestycyjnych. W tej

⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 14 czerwca 2002 r. w sprawie planów ruchu zakładów górniczych (DzU 2002 nr 94, poz. 840).

¹⁰ Szczegółowo na temat rekultywacji oraz sposobów rekultywacji terenów pogórnich: Gigola K., Olszewski P., Bajerski A.: Rekultywacja i zagospodarowania terenów zdegradowanych działalnością górniczą, [w:] Problemy związane z likwidacją kopalń węgla kamiennego z punktu widzenia gmin górniczych. GIG, Katowice 2000, s. 39-47.

¹¹ Kwiatek J., Kowalski A., Zawora J.: Ochrona powierzchni terenów pogórnich likwidowanych kopalń, [w:] Problemy... op.cit., s. 32.

¹² Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w latach 2008-2015 (DzU nr 192, poz. 1379).

¹³ Ibidem, art. 36-37.

¹⁴ Kuźnik F. (red.): Wpływ likwidacji kopalń węgla kamiennego na gospodarkę lokalną i regionalną. Akademia Ekonomiczna, Katowice 2003, s. 95.

grupie mieszczą się obiekty takie, jak: hale sportowe, stadiony, domy kultury, budynki szkolne i budynki mieszkalne (domy górnik) wraz z terenem.

Przytaczając przykłady współpracy sukcesywnej warto wspomnieć o kooperacji pomiędzy przedsiębiorstwem górniczym (Nadwiślańską Spółką Węglową SA – już nieistniejącą) a władzami gminy górniczej, w wyniku której utworzono segmenty lokalne (Ziemi Pszczyńskiej;¹⁵ Ziemi Chrzanowskiej; Tysko-Bieruńskiej; Mysłowicko-Jaworznickiej). Segment lokalny¹⁶ kilku gmin stanowił przestrzeń realizacyjną celów (m.in. z zakresu górnictwa i przemysłu), zawartych w Kontrakcie Regionalnym. Ich ustanowienie miało za zadanie wspierać rozwój gospodarczy przez MSP oraz zahamować wzrost realnego bezrobocia.¹⁷ Podjęta współpraca służyła opracowaniu strategii rozwoju gmin górniczych z wykorzystaniem majątku nieprodukcyjnego KWK „Czczot”. W konsekwencji została utworzona Agencja Promocji i Rozwoju Gospodarczego Miasta Tychy SA, Agencja Rozwoju Lokalnego w Jaworznie SA oraz Centrum Przedsiębiorczości SA.¹⁸

W ramach podobnej działalności współpracę z Bytomską Spółką Węglową (BSW) podjęły władze gmin górniczych: Bytomia, Piekar Śląskich i Radzionkowa. Na wdrożenie opracowanej metody¹⁹ adaptacji terenów pogórnich gminy i przedsiębiorstwa górnicze otrzymały środki finansowe z Banku Światowego na wniosek – przechodzącej proces restrukturyzacji – BSW SA. Metoda składała się z trzech części: kompleksowego programu funkcjonalno-przestrzennego dla gmin, programów dla poszczególnych kopalń lub terenów składowych, szczegółowych koncepcji dla pojedynczych obiektów lub terenów. Na zlecenie BSW SA Agencja Inicjatyw Lokalnych SA opracowała bazę danych o ilości i jakości zasobów kopalni oraz ofertę inwestycyjną. Ponadto, przygotowano podstawę do pisania wniosków o dofinansowanie działań inwestycyjnych ze środków zewnętrznych.²⁰ Prace rozpoczęto od zaadaptowania szybu „Krystyna” (należący do byłej KWK „Szombierki”) na cele związane z

¹⁵ Uchwały (nr LVI/337/97) z dnia 26 listopada 1997 r. o utworzeniu Segmentu Lokalnego Ziemi Pszczyńskiej. Segment obejmował również: Pszczyńkę, Goczałkowice, Miedźną. Na podstawie: 15 lat samorządu 1990 – 2005, Pszczyzna 2005, s. 27.

¹⁶ Po reformie administracyjnej segment lokalny został uzupełniony przez powiaty.

¹⁷ Płoskonka J. (kier. projektu): Polska Administracja Publiczna po reformie. Ustrój – kompetencje – liczby, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Wydawnictwo Standruk, Warszawa 1999, s. 8; Barański M. (red.): Kontrakt regionalny dla województwa katowickiego. Dorobek i opinie, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1773, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999, s. 46.

¹⁸ Deja S.: Udział NSW SA w strategiach rozwoju gmin górniczych w aspekcie restrukturyzacji górnictwa ze szczególnym uwzględnieniem ziemi Pszczyńskiej, [w:] Jeśli nie górnictwo – to co? Rola samorządów i partnerów lokalnych w procesach restrukturyzacji przemysłowej – wykorzystanie doświadczeń międzynarodowych w lokalnych strategiach odnowy gospodarczej gmin województwa śląskiego i innych regionów Polski. GIG, Katowice 1999, s. 5-7.

¹⁹ Hajda B., Regulski W.: Wspomaganie procesów aktywizacji terenów poprzemysłowych związanych z działalnością górniczą, [w:] Problemy... op.cit., s. 12.

²⁰ Podobny charakter współuczestniczenia przedsiębiorstwa górniczego i gminy w restrukturyzacji, miał miejsce w Katowicach. Szczegółowo przebieg tej formy restrukturyzacji społeczno-gospodarczej przedstawił: Kornaszewski W., Olesiński J.: Zagospodarowanie terenu poprzemysłowego byłej kopalni „Gottwald” w Katowicach jako element realizacji programu reformy górnictwa w Polsce, [w:] Jeśli... op.cit., s. 23-28.

obsługą i funkcjonowaniem zaplanowanego już w 1998 r. parku przemysłowego. Na realizację projektu utworzenia parku przemysłowego oczekiwano sześć lat, umowę pomiędzy właścicielami gruntów i gminą Bytom podpisano w 2004 r.²¹

2.2. Tereny pogórnice – okazja dla inwestorów

W ramach podstawowych typów przekształceń własnościowych, obok przekazywania mienia gminom, wyróżnia się:²²

- sprzedaż mienia likwidowanych kopalń innym podmiotom gospodarczym;
- powoływanie do życia nowych podmiotów gospodarczych na bazie mienia likwidowanych kopalń z wykorzystaniem różnych form organizacyjnych spółek handlowych i spółek cywilnych.

Jedną z takich form przekazywania mienia likwidowanych kopalń są tworzone strefy aktywności gospodarczej (na bazie terenów pogórnich, zlokalizowanych w atrakcyjnych – z ekonomicznego punktu widzenia – obszarach), parki przemysłowe i technologiczne oraz inkubatory przedsiębiorczości. W ramach zagospodarowania gruntów pogórnich województwa śląskiego w okresie 2002-2006 na skutek inicjatywy Spółki Restrukturyzacji Kopalń SA (przy współpracy z gminami, przedsiębiorcami i jednostkami naukowymi), zostały założone parki przemysłowe lub technologiczne na terenach będących wcześniej własnością kopalń w sześciu gminach górniczych (Będzin, Bytom, Czeladź, Jastrzębie Zdrój, Jaworzno, Sosnowiec).²³ Ponadto, powstało 7 parków przemysłowych i 2 naukowo-technologiczne w Gliwicach, Katowicach, Bieruniu, Rudzie Śląskiej i Świętochłowicach oraz siedem inkubatorów przedsiębiorczości (Rybnik, Chorzów, Gliwice, Knurów, Ruda Śląska, Będzin, Jastrzębie Zdrój).

Kluczem do bezpiecznych inwestycji na terenach pogórnich jest dobra informacja geologiczna. Taką prezentacją możliwości inwestycji na tych obszarach zajął się m.in. Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, opracowując System Informacji o Terenach Pogórnich. Realizowany projekt ma na celu udzielanie informacji o środowisku, w szczególności o warunkach górniczo-geologicznych, na potrzeby projektowanych zamierzeń inwestycyjnych. Przedsięwzięcie jest realizowane na podstawie dokumentacji mierniczo-geologicznej zlikwidowanych zakładów górniczych oraz spisu dokumentów zawartych w ww. dokumentacjach.²⁴

Obok powyżej wspomnianych form organizacyjnych towarzyszących ponownemu wykorzystaniu terenów pogórnich w województwie śląskim, w celu aktywizacji gospodarczej utworzono Katowicką Specjalną Strefę Ekonomiczną. Strefę tę uznano za

²¹ Na podstawie informacji z Regionalnego Centrum Obsługi Inwestora.

²² Kuźnik F.: Wpływ... op.cit., s. 94.

²³ Siemieniec J. i inni: Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA. Monografia, Katowice 2005, s. 117-132.

²⁴ Wykonawcy projektu: Piniński T., Trzcionka B., www.gridw.pl/metadane z dnia 10.12.2010.

ewenement, z uwagi na rozproszony charakter podstref wchodzących w jej skład. W dwa lata po ustanowieniu KSSE na wielu nieruchomościach, które obejmowała, okazało się, że dominującym problemem był brak infrastruktury technicznej. W pierwszym etapie tworzenia strefy w jej skład wchodziły w większości tereny pogórnice. W podstrefie jastrzębsko-żorskiej były to obszary stanowiące własność lub będące w wieczystym użytkowaniu Jastrzębskiej Spółki Węglowej SA („Pole Gołkowice”, „Bzie” i „Moszczenia”). Drugim właścicielem był Skarb Państwa lub gmina Żory. Podobnie tereny pogórnice w podstrefie sosnowiecko-dąbrowskiej stanowiły blisko 50%: tereny po KWK „Saturn” („Milowice”), obszary gminy Sosnowiec objęte wpływem eksploatacji górniczej („Dańdówka”), teren wieczystego użytkowania KWK „Porąbka-Klimontów” oraz gminy Sosnowiec („Kazimierz”), obszar wieczystego użytkowania KWK „Paryż”. Od początku utworzenia strefy najprężniej działała podstrefa gliwicka, położona w sąsiedztwie autostrady A4 oraz podstrefa tyska.²⁵ Pierwsza podstrefa swoje powodzenie wśród inwestorów zawdzięcza przede wszystkim bogatemu otoczeniu naukowemu i badawczemu, a także wysokim kwalifikacjom kapitału ludzkiego. W przypadku podstrefy tyskiej atutem był brak szkód górniczych na oferowanych terenach. Po dziesięciu latach istnienia strefy w województwie śląskim pojawiły się głosy poddające w wątpliwość pomysł objęcia KSSE obszarów Tych i Gliwic. Dowodem jednak słuszności podjętych w 1996 r. decyzji, dotyczących lokalizacji strefy jest duże zainteresowanie wśród inwestorów w obu podstrefach (o czym świadczy m.in. całkowite wykorzystanie przestrzeni, według danych na koniec 2006 r.).

Dostosowanie obszarów strefy do wymogów inwestorów wymagało nakładów finansowych, m.in. gmin górniczych. Partycypowanie gmin górniczych w kosztach związanych z przystosowaniem terenów pod inwestycje przedstawia tabela 2. Łączna wartość poniesionych wydatków wyniosła (dla wszystkich podstref) blisko 337 mln zł. W wyniku powstania strefy utworzono miejsca pracy dla 24 tys. osób oraz kolejnych 50 tys., które pojawiły się w wyniku synergii (według stanu na 2006 r.).²⁶ Zgodnie ze stanem na grudzień 2010 r., obszary objęte KSSE znajdują się na terenie 15 gmin górniczych: Bieruń, Czerwionka-Leszczyny, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Godów, Jastrzębie Zdrój, Katowice, Knurów, Pawłowice, Rybnik, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Tychy, Zabrze, Żory.

Tabela 2

Nakłady finansowe w KSSE według podstref w tys. zł.

Rodzaj podstrefy KSSE	Gmina górnicza	Nakłady finansowe gminy	Pozostali gestorzy finansujący przyłącz mediów	Łącznie nakłady finansowe
Podstrefa jastrzębsko-żorska	Pawłowice, Godów, Jastrzębie, Żory	10 000	60 000	70 000
Podstrefa sosnowiecko-	Sosnowiec, Dąbrowa	40 000	55 000	95 000

²⁵ Barański M. (red.): Kontrakt regionalny dla województwa katowickiego. Dorobek i opinie. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1773, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999, s. 108-111.

²⁶ „Magazyn Strefa” – Informator KSSE, Wydanie specjalne 1996-2006 – 10 lat, Katowice 06.2006.

dąbrowska	Górnica			
Podstrefa gliwicka	Gliwice	28 700	70 000	98 700
Podstrefa tyska	Tychy	62 700	10 400	73 100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Barański M. (red.): Kontrakt regionalny dla województwa katowickiego. Dorobek i opinie. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1773, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999, s. 108-111.

Cały proces inicjowania współpracy odbywał się z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju. Podstawowym wyznacznikiem rozwoju zrównoważonego są działania dotyczące ochrony środowiska i postępu cywilizacyjnego. Powinny one zapewniać przetrwanie zasobów i walorów środowiskowych dla przyszłych pokoleń. Istotą rozwoju stabilnego jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń, poprzez kształtowanie właściwych proporcji między kapitałem ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym.²⁷

Polityka rozwoju stabilnego²⁸ bezpośrednio oddziałuje na działalność gminnych organów administracji, jednoznacznie angażując je w aktywizację społeczeństwa na rzecz środowiska, przy wykorzystaniu mechanizmów gospodarki rynkowej. Założenia długofalowe w tym zakresie (odnoszące się do gmin) zmierzają do uzyskania: równoprawnych warunków w dostępie do ograniczonych zasobów oraz do możliwości odprowadzania zanieczyszczeń przez wszystkie podmioty gospodarcze, zachowanie i tworzenie miejsc pracy w dziedzinach mniej obciążających środowisko, ekonomizację ochrony środowiska, rozwój potencjału doradczego, służącego rozwojowi zrównoważonemu. Powyższe założenia obligują gminy do podjęcia określonych działań: stosowania preferencyjnego systemu wyboru zakupywanych towarów oraz usług mających charakter proekologiczny, ogłaszania przetargów, tak by uwzględniały wymogi ekologiczne, a w gospodarce odpadami – odzysku opakowań i wykorzystania odpadów jako surowców wtórnych, oszczędzania zasobów energii i wody.

We wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego w gminie rola samorządu²⁹ przejawia się poprzez: tworzenie strategii rozwoju lokalnego, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, wydawanie decyzji lokalizacyjnych oraz pozwoleń na korzystanie z zasobów środowiska i wprowadzanie w nim zmian. W przypadku gmin górniczych ustawodawca obliguje radę gminy do sporządzenia studium zagospodarowania przestrzennego terenów górniczych. Opracowanie niniejszych programów ma na celu dostosowanie rozwoju lokalnego do skali wrażliwości środowiska przyrodniczego oraz do warunków naturalnych w gminie, przy uwzględnieniu jej tradycji i kultury. Działania podejmowane w tym zakresie mają dodatkowo obejmować ochronę zdrowia i przeciw-działanie chorobom wynikłym z

²⁷ Piontek B.: Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski. PWN, Warszawa 2002, s. 83.

²⁸ Wytyczne dotyczące zadań gminy w wykonaniu polityki ekorozwoju, opracowano na podstawie: Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006, z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2015, Rada Ministrów, Warszawa 2002, s. 3-4.

²⁹ Por. Strategia zrównoważonego..., rozdz. 4.4.

zanieczyszczenia środowiska, co ma szczególne znaczenie na terenach przemysłowych i poprzemysłowych.

Można stwierdzić, że inwestycje, które zostały zainicjowane na terenach pogórnich odzwierciedlają aspekt rozwoju zrównoważonego. Duży nacisk kładzie się na inwestycje proekologiczne, są one realizowane przez samorządy gminne, a także przez przedsiębiorców. Przygotowane programy rządowe mają sprzyjać rozwojowi tego typu inicjatyw. Jak podają doniesienia prasowe, tego typu programy spotykają się z dużym zainteresowaniem. W 2009 r. gminy z województwa śląskiego zdobyły (najwięcej w kraju) unijnych funduszy na modernizację gospodarki wodno-ściekowej oraz na budowę kompleksowych systemów gospodarki odpadami i ochronę powierzchni ziemi (ich wartość to blisko 640 mln zł).³⁰

Wracając do inwestycji przemysłowych w KSSE warto podkreślić, iż dzięki inwestycji podmiotów z branży motoryzacyjnej w ramach SSE wykreowano nową koncepcję rozwoju regionu, opartą na klastrze motoryzacyjnym (45 ze 172 inwestycji KSSE mieści się w sektorze motoryzacji).³¹ Mimo globalnego kryzysu gospodarczego, który uderzył przede wszystkim w tę branżę, wydaje się, że rozwój ekonomiczny gmin zlokalizowanych wokół SSE, w tym gmin górniczych będzie w dalszym ciągu kontynuowany opierając się na tym sektorze gospodarki.

Najnowsze dane płynące z raportów o działalności KSSE dowodzą o dalszym, prężnym rozwoju strefy.³² Nie potwierdziły się obawy dotyczące exodusu firm po zakończeniu okresu zwolnień podatkowych inwestorów działających w tym obszarze. Aktualne dane dowodzą, że zainteresowanie byłymi obszarami pogórnymi jest potężne. Szacuje się, że tylko w 2011 r., w wyniku podjętych inwestycji powstanie blisko tysiąc nowych miejsc pracy. W 2010 r., w efekcie inwestycji firm funkcjonujących w strefie, 3 tys. osób znalazło pracę. Analizy wskazują, że w ciągu ostatnich 5 lat liczba wakatów wzrosła dwukrotnie (do 2011 r.) w zestawieniu z 2006 r. (czyli łącznie pracę będzie miało 48 tys. osób, wykluczając firmy – poddostawców funkcjonujące dzięki istnieniu KUSE, ale poza strefą). Tylko na przełomie 2010/2011 r. nowe inwestycje o wartości 1 mld zł zrealizowały bądź będą realizować takie firmy, jak: Capgemini, Plastic Omnium Auto Exteriors, HL Display, Tech-Omega, Brembo, Saint-Gobain Glass Polska, Vlassenroot Polska, Mapei Polska, BOS Automotive Products Polska oraz Vesuvius Poland.

Jak się okazuje KSSE gromadzi wiele nowych partnerów biznesowych. W wielu przypadkach są to firmy dysponujące nowoczesną technologią, produkujące światowej klasy produkty bądź cieszące się wynalazkami na miarę XXI wieku. Dowodem na to jest praca inżynierów z działającej w KSSE firmy Avio Polska i naukowców z ATH w Bielsku-Białej,

³⁰ Por. Gminy dostają miliony z Unii na inwestycje ekologiczne. „Dziennik Zachodni” z dnia 18.01.2010, <http://slask.naszemiasto.pl>.

³¹ Na podstawie: Stan inwestycji Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. KSSE, Katowice 2009.

³² Informacje dotyczące współczesnego rozwoju KSSE zostały opracowane na podstawie: W KSSE jest praca dla inżynierów i księgowych, strona internetowa z dnia 21.02.2011, <http://slask.naszemiasto.pl>, Pieniądże i inwestorzy nie uciekają ze strefy, strona internetowa z dnia 22.02.2011, <http://slask.naszemiasto.pl>.

którzy stali się słynni, jako współtwórcy najnowocześniejszego silnika lotniczego na świecie – GEnX-2B, który przeznaczony był do długodystansowego Boeing 747-8, będącego następcą tzw. Jumbo Jeta, największego samolotu pasażerskiego, produkowanego przez amerykańską firmę Boeing.

KSSE terytorialnie cały czas się rozrasta. Na przełomie 2009/2010 r. KSSE znów rozrosła się terytorialnie – do 1917 hektarów. Było to największe rozszerzenie w historii KSSE (prawie o jedną czwartą).

Kapitał intelektualny już nie jest obawą dla inwestorów. Jak się okazuje konkurencyjne środowisko rynku pracy ludzi dobrze wykwalifikowanych przyciąga światowe marki. Dodatkowym atutem, przemawiającym za dalszym rozwojem tego terenu, jest doskonała infrastruktura komunikacyjna, czyli największe zagęszczenie dróg krajowych, węzłów dróg o bardzo wysokim standardzie, linii kolejowych, sąsiedztwo lotniska w Pyrzowicach. Z wywiadów z przedstawicielami firm inwestujących w Strefie dowiadujemy się o profesjonalnej obsłudze inwestora i otwartości władz samorządów lokalnych.

Podsumowując, mieszkańcy powstaniu KSSE zawdzięczają gruntowne przeobrażenie terenów pogórnich, diametralną zmianę krajobrazu gospodarczego i sposobu postrzegania gmin Górnego Śląska przez pryzmat przemysłu tradycyjnego.

2.3. Tereny pogórnice – uciążliwe sąsiedztwo

Wskaźniki odnoszące się do stanu środowiska naturalnego, dostępności infrastruktury drogowej, możliwości spędzania wolnego czasu, ulegają stopniowej poprawie. Ten proces jest bezwzględnie wynikiem prowadzonej polityki zrównoważonego rozwoju. Parametry te wpływają na atrakcyjność ekonomiczną gmin górniczych, jednak elementem mocno je dyskryminującym jest fakt, iż szkody górnicze są na stałe wplecione w warunki życia ludności.

Każdego roku na cele związane z naprawą szkód górniczych, na podstawie umów zawieranych między Ministerstwem Gospodarki a zakładem górniczym, przyznawane są dotacje. Zgodnie z raportami Ministerstwa Gospodarki w okresie od 2004 r. do 2010 r. na ten cel przeznaczono około 346,8 mln zł.³³ W strukturze finansowania szkód górniczych, wpływających bezpośrednio na warunki życia mieszkańców gmin górniczych, rozróżnia się m.in. wypłatę odszkodowań i zwrot poszkodowanym uzasadnionych, poniesionych nakładów, zwrot kosztów prowadzenia remontów w budynkach mieszkalnych, budynkach użyteczności publicznej, budownictwie zastępczym, naprawy nawierzchni ulic i chodników, sieci wodociągowych i kanalizacyjnych, mostu, torów PKP, naprawy szkód rolnych oraz koszty rozpraw sądowych. Dla mieszkańca gminy górniczej szkody górnicze to przede wszystkim pękające ściany i stropy, przechylające się budynki, naruszone fundamenty, konstrukcje

³³ Obliczenia własne na podstawie: Informacja o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego (w okresie styczeń – listopad w latach 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010), Ministerstwo Gospodarki, Warszawa (2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010).

nośne i więzby dachowe z powodu działalności kopalni. Tylko w 2005 r. do Kompanii Węglowej SA wpłynęło 6,2 tys. wniosków o odszkodowanie z tego tytułu (na kwotę 157 mln zł). Na Górnym Śląsku do sądów corocznie trafia kilkaset pozwów o odszkodowania³⁴.

Dodatkowym obciążeniem ściśle związanym z egzekwowaniem odszkodowań od kopalń przez osoby fizyczne, jest ich opodatkowanie podatkiem dochodowym od uzyskanej rekompensaty z tytułu poniesionych szkód. Bezpośrednio w gminę górnictwem uderza też odpowiedzialność za obniżenie wartości nieruchomości prywatnej, zakwalifikowanej Planem Zagospodarowania Przestrzennego jako obszar eksploatacji górniczej.

3. Tereny pogórnice Zagłębia Ruhry

Region przemysłowy Niemiec – Zagłębie Ruhry przechodziło proces restrukturyzacji przemysłu górnictwa przez ponad 40 lat (1963 – 2006).³⁵ Obecnie obszar Zagłębia Ruhry wynosi 443 468 ha (dla porównania teren gmin górnictwem województwa śląskiego wynosi 327 774 ha). Administracyjnie obszar ten podzielony jest na 11 miast oraz 4 powiaty, składające się z 42 gmin. Blisko 10% jego powierzchni zajmują infrastruktury drogowa i kolejowa. Tereny przemysłowe obejmują 7% powierzchni Zagłębia Ruhry. Równie wysoki udział terenów przemysłowych występuje w gminach górnictwem województwa śląskiego (około 6%).

Zagłębie Ruhry zamieszkuje 5,3 mln ludzi, a gęstość zaludnienia wynosi 1 196 mieszkańców na km². W przypadku gmin górnictwem województwa śląskiego gęstość zaludnienia kształtuje się na poziomie 979,38 os/km². Jednocześnie tereny przemysłowe w Polsce i w Niemczech charakteryzuje najwyższa gęstość zaludnienia na tle kraju i wśród pozostałych gmin regionu.

Nieodłącznie z krajobrazem przekształceń związany był między innymi problem zagospodarowania terenów pogórnictwem. Po raz pierwszy ten problem dostrzeżono w latach siedemdziesiątych minionego stulecia, w wyniku kryzysu gospodarczego. Grunty należące w większości do sektora górnictwem należało dostosować do potrzeb nowych przedsiębiorstw. Tereny atrakcyjnie gospodarczo, jak pisał D. Henckel, były sprzedawane po wysokich cenach. W przypadku terenów peryferyjnych konieczne było długookresowe zaplanowanie ich wykorzystania, z uwagi na relatywnie wyższe koszty ich przystosowania, ponoszone przez gminy o słabej kondycji finansowej.³⁶

³⁴ Kosiński M.: Szkody górnictwem. Będą opłaty za procesy z kopalniami. „Rzeczpospolita”, nr 26 z dnia 31.01.2006.

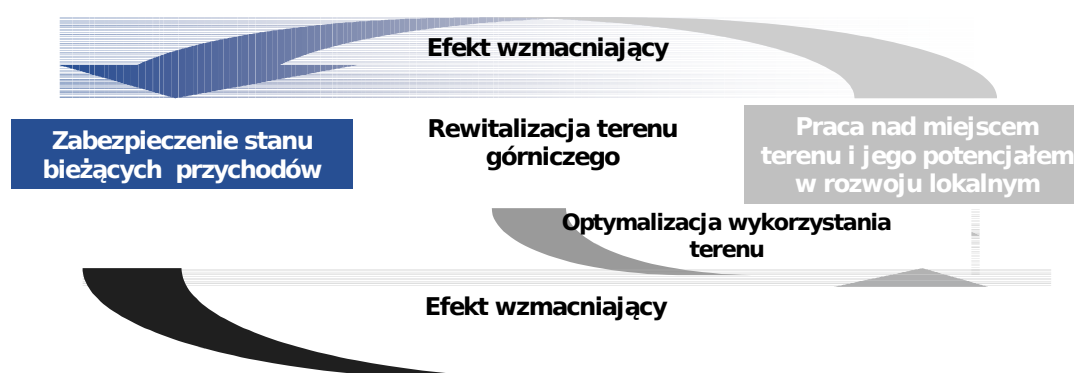
³⁵ Więcej o procesie restrukturyzacji w Zagłębiu Ruhry w: Skowron E.: Koncepcje stymulowania rozwoju regionu pogórnictwem – Zagłębia Ruhry w Niemczech. „Studia Regionalne i Lokalne” (artykuł przyjęty do druku – ukaże się w 2011 r.).

³⁶ Henckel D.: Gewerbepolitik und Gewerbebrache: Aspekte der Flachennutzung im Sud-Nord – Vergleich, [w:] Friedrichs J. i inni: Süd-Nord – Gefalle in der Bundesrepublik? Opladen 1986, s. 51-68.

Poniżej przedstawiono organizację zarządzania tymi nieruchomościami w Zagłębiu Ruhry i na przykładzie Essen zaprezentowano jak miasto może czerpać korzyści z tych obszarów.

Jednym z zadań każdej gminy w Zagłębiu Ruhry, podobnie jak w województwie śląskim, jest zagospodarowanie nieruchomości pogórnicych. Duże znaczenie (w tym zakresie) ma współpraca gmin z właścicielem gruntów pogórnicych – spółką węglową (Ruhrkohle Aktion Gesellschaft – RAG).³⁷ Spółka jest właścicielem 14 tys. ha nieruchomości. Począwszy od 1969 r. urynkowano blisko 6 tys. ha gruntów, z czego 4,3 tys. ha jest wykorzystywane przez przedsiębiorstwa. Rekultywacji poddano blisko 6,7 tys. ha, z przeznaczeniem na tereny leśne i rolne. Pozostałą część stanowi zabudowa mieszkaniowa i tereny pod wynajem – 1,4 tys. ha.

W kontekście rozwoju lokalnego tereny pogórnicych i ich rewitalizacja są traktowane jako inwestycja będąca zabezpieczeniem bieżących i przyszłych dochodów gminy. Uwagę przykładają do dobrze wykonanych planów oraz kreatywnego podejścia do terenów pogórnicych w strategii rozwoju. W budowie planu strategicznego gminy, którego celem jest podniesienie jej atrakcyjności, poprzez właściwe gospodarowanie terenem, nacisk kładzie się na wykrycie czynników dyskryminujących ekonomicznie nieruchomość. Wyznaczenie terenom pogórnicych właściwego miejsca w programach rozwojowych wpływa na wyższą ich wartość. Dzięki trafnemu planowaniu, następuje efekt łańcuchowy, oddziałujący pozytywnie na jego atrakcyjność (por. rys. 1). Gminy, dla których w początkowym etapie transformacji zdegradowane tereny pogórnicych stanowiły duży problem, przy współpracy ze spółkami restrukturyzacji kopalń w dużym stopniu wpływały na wzrost atrakcyjności i wartość posiadanych w granicach administracyjnych nieruchomości.

Rys. 1. Tereny pogórnicych w rozwoju lokalnym

Fig. 1. Post-mining areas in local development

Źródło: Na podstawie prezentacji Brüggemann J.: Gewinnung von Nutzungsideen für die Brachflächenwiedernutzung, z firmy Montan-Grundstücksgesellschaft mbH – gałęzią firmy RAG Immobilien AG.

Essen jako przykład inwestycji na terenach pogórnicych

³⁷ Informacje dotyczące zagospodarowania terenów pogórnicych przez RAG pochodzą z rozmowy autorki z Brüggemann J., pracującego dla RAG Immobilien AG, 2007 r.

Pierwsza połowa lat dziewięćdziesiątych XX wieku wyznaczyła początek przemian w kierunku ponownego zagospodarowania przestrzeni gmin. Najwięcej doświadczeń na tym polu ma Essen, cieszące się największym zainteresowaniem inwestorów. W mieście tym, z inicjatywy 15 największych firm i urzędu miasta, została zawiązana spółka Essen Wirtschaftsförderung GmbH (EWG). Jej udziałowcami w 50% było miasto Essen, a w 50% przedsiębiorcy i w takiej formie prawnej funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

Bazując na PPP utworzono obszary przemysłowe i usługowe o powierzchni 1500 ha.³⁸ W firmach, które zainwestowały swój kapitał w ramach Essen Wirtschaftsförderung GmbH (EWG) pracę znalazło blisko 10 tys. osób. Dane dotyczące dochodów miasta w postaci podatków nie zostały ujawnione. Tylko w części północnej miasta, przy współpracy EWG i RAG SA, zostały wykorzystane grunty o powierzchni 150 ha, pod nazwą projektu Econova. Przykładem współpracy PPP jest projekt M1, który powstał jako wspólne działanie ProEss Projektentwicklungsgesellschaft Essen mbH, Essen Wirtschaftsförderung GmbH (EWG) i Sparkasse Essen (18 ha). Na tym terenie działalność gospodarczą prowadzą firmy z zakresu IT. Ponadto, biurowce oferują wynajem powierzchni od 20 m² małym i średnim przedsiębiorstwom. Dla MSP oferowane są również niższe ceny wynajmu w ramach gruntów Zukunft Zentrum Zollverein (ZZZ).³⁹ Grunty pod inwestycje są rozparcelowane ze względu na rodzaj branży i według istniejących już branż przyjmowane są oferty potencjalnych inwestorów. I tak, funkcjonuje tu przemysł: medyczny, biotechnologii, logistyczny, motoryzacyjny, energetyczny oraz IT. W prezentacji miasta na targach międzynarodowych podkreśla się jego charakter przemysłowy, a także istniejącą sieć powiązań w ramach poszczególnych branż. Essen, jako miasto atrakcyjne dla inwestorów z branży IT było przedstawione m.in. na targach w Cannes. W prezentacji, w skali międzynarodowej Essen wykorzystuje również image całej metropolii Zagłębia Ruhry. W ramach tej aktywności EWG podejmuje współpracę z Regionalverband Ruhr (RVR), a obecnie z zawiązaną w styczniu 2007 r. Wirtschaftsförderung Metropolie Ruhr (wydzieloną z RVR).

Spółka EWG korzystała również z zewnętrznych środków finansowych, głównie z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, przy realizacji określonych projektów. Takim przykładem jest projekt między Essen a Nagasaki. Współpraca trwająca cztery lata pozwoliła na rozpoczęcie działalności gospodarczej firm niemieckich w Japonii, wymianę towarów i usług, a także organizację szkoleń, seminariów.

Istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój miasta Essen jest ponowne zagospodarowywanie terenów atrakcyjnych pod względem lokalizacji. Przed złożeniem oferty ponownego wynajmu nieruchomości miasto dokonuje wcześniejszej analizy ekonomicznej opłacalności inwestycji, a przekwalifikowanie gruntu zleca firmie zewnętrznej.

³⁸ Gewerbegebiete 2005/06, Standort Essen, Essen Wirtschaftsförderungsgesellschaft mbH, Essen 2006, s. 6.

³⁹ Projekt ten jest negatywnym przykładem współpracy. Nieustalone proporcje udziału gmin, inicjujących powstanie centrum, w podatkach dochodowych od osób prawnych płaconych przez prosperujące przedsiębiorstwa są źródłem konfliktu pomiędzy gminami.

4. Wnioski

Gminy górnicze przez kilkanaście lat były w centrum uwagi rządzących, czemu zawdzięczają liczne możliwości aktywizacji gospodarczej, m.in. utworzenie KSSE, licznych parków przemysłowych i naukowo-technologicznych. Siłą tych gmin jest doskonała infrastruktura komunikacyjna, co stanowi o ich konkurencyjności, podobnie jak w Essen. Wychodząc z tego punktu widzenia, można oprzeć się na przykładzie tego miasta z Zagłębia Ruhry w zakresie gospodarki nieruchomościami przemysłowymi. Efektywność podejmowanych działań ponownego zagospodarowania nieruchomości jest uwarunkowana działalnością urzędu miasta, przy ścisłej współpracy z przedsiębiorstwami, na podstawie istniejących instrumentów prawnych, m.in. PPP. Restrukturyzacja terenów przemysłowych, angażująca wiele podmiotów, wymaga ustalenia jasnych i przejrzystych reguł partycypacji w zyskach. Podniesienie atrakcyjności terenów inwestycyjnych gminy jest związane z marketingiem miejsca na poziomie regionalnym.

Podsumowując, kluczem do rozwiązania problemów związanych z terenami pogórnymi w zarządzaniu rozwojem społeczno-ekonomicznym gminy są przede wszystkim: ścisła kooperacja pomiędzy kopalnią a gminą, w planie zagospodarowania przestrzennego gminy określenie terenów pod inwestycje oraz mieszkalnych, przy współpracy m.in. z Instytutem Ekologii Terenów Uprzemysłowanych (celem zredukowania potencjalnych szkód górniczych dla mieszkańców i inwestorów), ustalenie podmiotu zarządzającego terenem pogórnym oraz klarowne określenie partycypacji w zyskach, w przypadku wspólnego przedsięwzięcia gospodarczego.

Bibliografia

1. „Magazyn Strefa” – Informator KUSE. Wydanie specjalne 1996-2006 – 10 lat, Katowice 06.2006.
2. Barański M. (red.): Kontrakt regionalny dla województwa katowickiego. Dorobek i opinie. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1773, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999.
3. Berezowski K.: Finansowy kac – Wyrobiska górnicze: ciąg dalszy sporu. „Trybuna Górnicza”, nr 14(598), 06.04.2006.
4. Bromek T., Kowalski A., Kwiatek J.: Klasyfikacja terenów pogórnymi, [w:] Dubiński J. (red.): Człowiek i środowisko wobec procesu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego. Agencja Wydawniczo-Konsultingowa „GEO” sc, Kraków 2001.
5. Gewerbegebiete 2005/06, Standort Essen, Essen Wirtschaftsförderungsgesellschaft mbH, Essen 2006.

6. Gminy dostają miliony z Unii na inwestycje ekologiczne. „Dziennik Zachodni” z dnia 18.01.2010, <http://slask.naszemiasto.pl>.
7. Henckel D.: Gewerbepolitik und Gewerbebrache: Aspekte der Flachennutzung im Sud-Nord – Vergleich, [w:] Friedrichs J. i inni: Süd-Nord – Gefalle in der Bundesrepublik? Opladen 1986.
8. Informacja o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego (w okresie styczeń – listopad, w latach 2004, 2005, 2006, 2007, 2008), Ministerstwo Gospodarki, Warszawa (2004, 2005, 2006, 2007, 2008).
9. Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, <http://www.gridw.pl/metadane> z dnia 10.12.2010.
10. Jeśli nie górnictwo – to co? Rola samorządów i partnerów lokalnych w procesach restrukturyzacji przemysłowej – wykorzystanie doświadczeń międzynarodowych w lokalnych strategiach odnowy gospodarczej gmin województwa śląskiego i innych regionów Polski. GIG, Katowice 1999.
11. Kondracki J.: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa 2001.
12. Kosiarski M.: Szkody górnicze. Będą opłaty za procesy z kopalniami. „Rzeczpospolita”, nr 26, z dnia 31.01.2006.
13. Kulczyki Z., Trzcinka P.: Zadania organów nadzoru górniczego w procesie likwidacji zakładów górniczych. Materiały z konferencji: „Nowoczesne struktury w górnictwie i efektywne pozyskiwanie surowców mineralnych”. Politechnika Śląska, Gliwice 2000.
14. Kuźnik F. (red.): Wpływ likwidacji kopalń węgla kamiennego na gospodarkę lokalną i regionalną. Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2003.
15. Pieniądze i inwestorzy nie uciekają ze strefy, <http://slask.naszemiasto.pl> z dn. 22.02.2011.
16. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, Marszałek Województwa Śląskiego, Katowice 06.2006.
17. Płoskonka J. (kierownik projektu): Polska Administracja Publiczna po reformie. Ustrój – kompetencje – liczby. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Standruk, Warszawa 1999.
18. Popiołek E., Ostrowski J.: Propozycja klasyfikacji zagrożenia terenów pogórnich likwidowanych kopalń. Prace Naukowe GIG, Seria: Konferencje, nr 30, Katowice 1999.
19. Popiołek E.: Problemy z zakresu miernictwa górniczego i ochrony terenów górniczych likwidowanych kopalń. Prace Naukowe GIG, Seria: Konferencje, nr 30, Katowice 1999.
20. Problemy związane z likwidacją kopalń węgla kamiennego z punktu widzenia gmin górniczych. GIG, Katowice 2000.
21. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 14 czerwca 2002 r. w sprawie planów ruchu zakładów górniczych (DzU 2002, nr 94, poz. 840).
22. Siemieniec J. i inni: Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA. Monografia, Katowice 2005.

23. Skowron E.: Koncepcje stymulowania rozwoju regionu pogórniczego – Zagłębia Ruhry w Niemczech. „Studia Regionalne i Lokalne” (artykuł przyjęty do druku).
24. Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007-2015. Warszawa 31.07.2007.
25. Uchwały (nr LVI/337/97) z dnia 26 listopada 1997 o utworzeniu Segmentu Lokalnego Ziemi Pszczyńskiej. Segment obejmował również: Pszczynę, Goczałkowice, Miedźną. Na podstawie: 15 lat samorządu 1990 – 2005, Pszczyna 2005.
26. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (DzU 2006, nr 121, poz. 844 z późn. zm.).
27. Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego w latach 2003-2006 (DzU 2003, nr 210, poz. 2037 z późn. zm.).
28. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 Prawo geologiczne i górnicze (DzU 1994, nr 27, poz. 96, z późn. zm.).
29. Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w latach 2008-2015 (DzU, nr 192, poz. 1379).
30. W KSSE jest praca dla inżynierów i księgowych, <http://slask.naszemiasto.pl> z dn. 21.02.2011.
31. Założenia Programu Rządowego dla Terenów Poprzemysłowych, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Warszawa 08.04.2003.

Recenzenci: Dr hab. Henryk Dźwigoł, prof. nzw. w Pol. Śl.
Prof. dr hab. Ewa Bojar